

ТРИБАЛИЗМЪТ – ЕРОЗИЯ НА ПРАВОВАТА ДЪРЖАВА

ТАНЯ НЕДЕЛЧЕВА

Институт по философия и социология, БАН

inadim-29@abv.bg

TRIBALISM - EROSION OF THE RULE OF LAW

TANYA NEDELICHEVA

Institute of Philosophy and Sociology, BAS

Abstract

Manifestations of tribalism, especially when they contain a negative attitude towards the different, are outside the rule of law, which is the only mechanism for the domination of democracy, solidarity, protection of the rights of each individual.

Keywords: tribalism, refugees, hate speech, the other as enemy, legality.

Най-общо трибализмът може да се определи като съзнателна стратегия за формиране на нагласи за превъзходство на дадена общност спрямо други, основано на въображаеми или реални различия, които водят до по-успешни практики.[1] Мотивирани от трибализъм държавни политики, правни и нормативни уредби водят до расизъм, сегрегация, апартейд, антисемитизъм. Общностите с прояви на трибализъм могат да бъдат етнически, сексуални, религиозни и т.н. В случая вниманието е насочено към етническите отношения и по-конкретно отношението към бежанците.

Емблематичен пример в това отношение е жестокото убийство в Токио на повече от шест хиляди корейци от японците след голямото земетресение в Япония през 1923 г. Фактически страхът и слуховете, свързани с оцеляването, са факторът, който насочва обикновените граждани на столицата да проявят изключителен садизъм към своите съграждани корейци само защото са представители на друга етническа група. Вярно е, че “образът на врага”, “другият” са условие за осъществяване на изначалната човешка необходимост от идентичност, от съотнасяне към определена общност. Естествената човешка потребност от принадлежност към общност може да се превърне в т.нар.

трибализъм, когато другият се разглежда като по-нисша, по-примитивна форма на съществуване. Така бежанецът като чуждият, различният, външният е заплаха, зло и се превръща във враг.

Най-общо моделите на взаимодействие между приемащата страна и бежанците са: силна маргинализация сред имигрантите и разделение с останалата част от населението се наблюдава в страните, където моделът на взаимодействие се изгражда на принципа на сегрегацията, за разлика от страните, провеждащи политика на плурализъм; по-широко разпространение на расистки действия и антиимиграционни настроения в страните, изграждащи своята политика по моделите на сегрегацията или асимилацията; по-високата степен на етническият, културният и религиозният сепаратизъм, на политическа мобилизация на господстващите политически структури, най-широко представени в страните, където господства моделът на сегрегация.

Една от последиците на членството в Европейския съюз е, че България е външна граница. Това я поставя във фокуса на т.нар. миграционна и бежанска криза, защото е притегателна цел за хора, търсещи убежище в ЕС, които идват предимно от Сирия, Ирак, Афганистан, Африка. В началото на бежанската криза българските вестници отразяват събитията в периода 3 ноември 2013 г. – 26 ноември 2013 г. така: “Бежанец нарязва студентка“, “Кръв след омразата“, “Бесове до поискване“, “Сито за бежанците“, “Страх от втора Катунца“, “Омраза. Биха помак след атака в приют за бежанци“, “Маскирани пребиха и ограбиха младежи от Мали и Гвинея“, “Планът “Йовчев”: Хайки за бежанци и екстрадиция“, “Телиш блокира пътища заради бежанците“, “Бежанците глътнаха четвърт милиард“, “Плачем за чуждите, а нашите мизерстват“, “Всеки трети: Бежанците вън!” и т.н. (<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>).

“Бежанската криза” се превръща в основен вътрешнополитически въпрос в България. Например през септември 2016 г. за 61% от анкетиранияте миграцията е най-сериозната външна заплаха срещу националната сигурност. “Евробарометър” (ноември 2016) констатира, че 77% са против заселването в България на хора от трети страни (извън границите на ЕС). Темата за бежанците се използва не само от националистическите формации и крайната десница, но и от основните партии,

включително и от тези с ляво-центристки позиции. Служебният кабинет на Огнян Герджиков отменя Наредбата за споразумението за интеграция от август 2016 г. Лидерът на БСП Корнелия Нинова се разграничава от резолюция на Европейския парламент относно правата на мигрантите, приета с гласовете на Партията на европейските социалисти (ПЕС). Българските политици, а под тяхно влияние и общественото мнение и медиите, гледат на ЕС преди всичко като на колективен механизъм за предотвратяване на притока на хора от трети страни без значение дали става дума за лица, търсещи закрила, или икономически мигранти. Тази политическата употреба формира атмосфера на нетърпимост, която се проявява и спрямо хора, получили бежански статут по установения ред. Чести са случаите на отказ от страна на общини да приемат бежанци. Политизирането на въпросите на миграцията и поставянето им най-вече в плоскостта на националната сигурност – често в една и съща рубрика с международния тероризъм – измества фокуса на проблема. (http://eupolicy.eu/wp-content/uploads/2017/04/doklad_bejanci_final.pdf)

Политиците навсякъде схващат ролята на малцинствените и онеправданите групи като изкупителна жертва за много нерешени проблеми и за общественото недоволство от тях. Негативните стереотипи като “образът на Другия като враг” снемат несигурността и напрежението, свързани със страха от чуждото, от непознатото. Той става персонифицирано обяснение за проблемите; създава бързо идентичност, изгражда опозицията “ние – те”, а конструираната обща негативна идентичност е на всички, които се чувстват заплашени от него; сплотява общностите и изгражда вътрешна солидарност пред общата опасност. Образът на Другия като враг в изследването на Дружеството на психолозите от 2011 г. показва, че 25% от българските учители смятат, че децата от друг етнически произход следва да учат в отделни училища, а 20% от тях са убедени, че децата от друг етнически произход имат различни възможности. Подобни нагласи са регистрирани и сред деца на 4-5 годишна възраст. (<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>)

Проявите на расизъм в редица медии е в нарушение на етичните стандарти за отразяване на другостта и различността. При бежанците и търсещите убежище най-често се набляга върху това, че по-голямата част от тях са мюсюлмани, като основният аргумент срещу тях е този, че “сред тях може да има и екстремисти”. Предразсъдъците

спрямо религията им имат значение за изграждането на страховете, свързани с тяхната същност. Политиците чрез медиите определят посоката и динамиката на прехода. Обект на агресивна реторика са бежанците, но също така и мюсюлманите, хората с различна сексуална ориентация и др. Език на омразата използват публични личности, политици, медии, потребители в социалните мрежи. Най-често това се проявява в социалните мрежи тъй като там гражданите и журналистите се чувстват по-свободни да изразяват по-крайни мнения.

“Раздухването на истерията около потока сирийски бежанци, всяването на страх и ужас не изглеждат случайно в края на 2013 г. Ситуацията с бежанците ескалира удобно заедно със завръщането на протестите в началото на есента. При силна поляризация на обществото, политиците “откриват” в сирийските бежанци така нужния им нов враг. (<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>) Коментатар от Алфа ТВ дава следните квалификации: “изчадия”, “сган”, “масови убийци”, “канибали”, “диваци”, “ислямски фундаменталисти, които бягат от правосъдието” и “лъжат властите”, “отвратителни, долнопробни примати, които бягат от закона в Сирия”. (<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>).

Информацията за речта на омразата в някои медии е тревожна:

- 23 ноември 2013 г., в. “Стандарт”: “Всеки шести одобрява насилие над чужденци”;

- Изследване на Асоциацията на европейските журналисти: в 8 439 онлайн публикации ключовите думи са, че бежанец е равно на заплаха, болест, опасност. (<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>);

- От общо 16 529 коментари под онлайн статии, публикувани от м. август до началото на м. ноември в 8 283 коментара са със смесен характер, 7 165 са негативни, 851 са неутрални и само 230 – позитивни.

- Седем стереотипа, представящи бежанците като врагове, са особено популярни през първите години от идването на бежанците: 1) Бежанците са нелегални имигранти, които не заслужават никаква помощ; 2) “Нахлуването” им е начин за ислямизация на българската държава; 3) Бежанците са заплаха за сигурността – “престъпници, главорези, убийци, крадци”; 4) Представяват заплаха за здравето на българите – “носят болести, зарази, епидемии”; 5) Бежанците са социално бреме – “имаме достатъчно пенсионери и

сираци в нужда, че да се грижим и за тях”; 6) Те са етническа заплаха – “като ромите, дори са по-зле и от ромите”; 7) Бежанците са расова заплаха – коментиращите не правят разлика между сирийците и африканските емигранти, всички са “черна напасть”. (<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>)

- “Медиана” (<http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=2479109>) 42% от интервюираните смятат, че лица, търсещи закрила, трябва да бъдат изолирани в специални лагери, а близо 15% одобряват изцяло или донякъде насилието над “бежанци”. Групите от хора, върху които се прехвърля вината за някакви проблеми в обществото, често попадат в категорията на образа на врага. Но какво по-конкретно се подразбира под “образ на врага” в сферата на медиите, политиката и обществото?

“Образ на врага” е “качествена характеристика, формирана в общественото съзнание”. Но образът на този враг може да се отличава значително от реалния. Възприятията за образа на врага отразяват не толкова обективната реалност, колкото оценъчните интерпретации за него и емоционалните перцепции. При формирането на образа на врага често влияние оказват стереотипите и предразсъдъците в обществото по отношение на обекта. “Език на омразата” не се определя от универсално определена дефиниция.

“Език на омразата” е понятие, което обхваща “всички изразни форми, разпространяващи, подбуждащи към, улесняващи или оправдаващи расовата ненавист, ксенофобията и антисемитизма или други форми на ненавист, основани на нетолерантност, вкл. нетолерантност, афиширана като агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинства, преселници и хора с имигрантски произход” (Препоръка № R(97)20, 1997).

За период от няколко години сякаш бежанците и търсещите убежище поемат част от този традиционен товар върху ромите – да бъдат “образ на врага”. Разбира се, ромите продължават да бъдат обвинявани, често несправедливо, за много от обществените проблеми. В медийното пространство продължава да се набляга върху техния етнос при почти всяко отразено от медиите престъпление, което е извършено от представител на тяхната общност. Но не се набляга на етническия произход, когато престъплението е извършено от представител на доминиращото със своята численост в обществото българско мнозинство. След започването на т.нар. “бежанската криза”, освен сякаш

обичайните заглавия от типа “Ром стори еди-какво си лошо нещо”, започват да се появяват и заглавия, гласящи, че бежанец е извършил еди-какво си престъпление, често дори без да е потвърдено, че извършителят наистина е бежанец. Изследвания, проведени в годините преди бежанската “криза”, показват недвусмислено, че бежанците по принцип не предизвикват съществено медийно внимание в България. “Българската медия още от началото на прехода пише най-много за етническите малцинства в България, с предимство за ромите, следвани от турците” – когато все още не са се случили някои събития в глобален мащаб, по-късно възбудили т.нар. “бежанска криза”. За медиите бежанците се оказват “специфично малцинство, което не предполага пряко атакуване, а също така много рядко носи сензационни новини”. Политиците и журналистите са основните носители на езика на омразата в България.

Преди бежанската “криза” да стане част от дневния ред на българското общество през второто десетилетие на XXI в., както твърди Георги Лозанов, “бежанците се представят от българската преса като абстрактно понятие, почерпено от една европейска правно-институционална лексика, под което обаче няма “тяло”. Затова темата много по-лесно се въвежда в слово, отколкото в изображение. Бежанецът за нас все още е дума, а не наличност и съдба.

Само няколко години по-късно, през 2013 г., ситуацията е коренно различна. Бежанецът в нашата представа вече не е просто абстрактно понятие без “тяло”, а цяла вселена, натоварена със стереотипите, с които сме заредени по отношение на хората от Близкия изток. Вероятно върху бежанеца прехвърляме и част от стереотипите, които имаме по отношение на традиционния образ на врага в българските медии – този на рома. Ромите дори често са поставяни в по-благоприятна позиция като образ на врага в сравнение с бежанците, тъй като те биват възприемани като черната овца в рамките на нашето цяло. Докато бежанецът е черната овца, която прониква отвън в нашето цяло. Освен това медийният образ на бежанеца често е двойно натоварен със стереотипи и предразсъдъци. Защото в медиите сякаш се създава усещането, че хем трябва държавата да издържа кандидатите за бежански статут със средства от нашите данъци (дори и това да не е съвсем вярно), хем се влага предположението, че между тях може би има и такива, които са членове на терористични групировки. Но макар и представата за бежанеца днес да е коренно различна от тази само преди по-малко от десет години, още тогава се

забелязват зачатъците на негативното и нехуманно отношение спрямо тях в медийното пространство, които на по-късен етап ще избухнат. На базата на изследване, проведено преди т.нар. “бежанска криза” (в периода 1999-2006 г.), медийният разказ за бежанците доминират парафрази от типа “искат” – “търсят” – “получават, тоест “приемаме” – “даваме” – “отпускаме” (Попова 2009: 122).

Негативно отношение спрямо бежанците има преди темата да избухне като сензация след началото на т.нар. “бежанска криза” във второто десетилетие на ХХІ в.: “Когато Центърът за независима журналистика представи второ наблюдение – малко преди 1 януари 2007 г., т.е. преди влизането на България в Европейския съюз, между другото стана дума за прогнозата, че е възможно евентуално нарастване на броя на кандидатите за бежански статут след 1 януари 2007 г. В един вестник веднага се появи заглавие “Бежанците ни атакуват” и подзаглавие “Масово отказваме убежище”. Впрочем точно заглавията за “заплаха” от бежанци в контекста на предстоящото членство на България в Европейския съюз показват устойчивостта на подобен новинарски подход – независимо че би могло да става дума за точно обратната тенденция”.

В периода 2013-2017 г. ксенофобски настроения са изразявани от много крайни във възгледите си хора, които често намират и трибуна в медиите. Много от тези хора са политици или политически ангажирани. Източници на враждебна реч по отношение на бежанците не просто инцидентно, а дори редовно участват в актуални и дискуссионни предавания в медийното пространство в периода 2013-2017 г. Така те затвърждават стереотипите и страховете на аудиторията, а водещите рядко им опонират.

В последните години, особено след 11 септември 2001 г., образът на бежанците – като се има предвид, че част от тях са хора, изповядващи исляма, е негативно обременен от ислямофобски нагласи, т.е. от страх, враждебност и негативна нагласа към исляма, а и към хората, които го изповядват. Медиите играят основната роля за пропагандиране на расизъм, ксенофобия, антисемитизъм и нетолерантност по отношение на бежанците. Механизмите им за вътрешен контрол, както и мерките за етична саморегулация в професията не постигат ефект на ограничаване на използването на езика на омразата. Ислямофобските нагласи в медиите натоваарват със силен негативизъм образа на бежанците и търсещите убежище не само след и по време на т.нар. бежанска криза след конфликта в Сирия, а и още преди Арабската пролет, която полага неговото избухване.

Разширяването на международните потоци на стоки и капитали води неминуемо и до увеличаване броя на имигриращите хора, търсещи не само по-добри условия на живот, но и на работа. Ето защо е важно да се отчитат “реакциите” на приемащата страна. Щрихираните по-горе реакции по повод на бежанската криза предимно в българските средства за масово осведомяване налага няколко извода. Образно бежанската криза изиграва ролята на лакмусова хартия, за да се тестват реакциите на общество. Основният извод е, че се изгражда нов образ на врага. Показателни са резултатите от изследването “Обществените нагласи към бежанците и търсещите закрила в България”, 2018 г., публикувани на страницата на българското представително на ВКБООН. Например през 2018 г. се увеличава броят на тези, които заявяват, че не се страхуват от бежанците (10% през 2017 и 17% през 2018 г.). Тук не е важен процентът на увеличаване на нестрахуващите се от бежанците, а изобщо ниската степен на отсъствие на този страх – само 17%. Страхът се поражда от възможността бежанците да извършат престъпления (60% през 2017 г. и 42% през 2018 г.), да разпространят собствените културни и религиозни убеждения (48% през 2017 г. и 42,7% през 2018 г.), да разнесат болести (39% през 2017 г. и 35,8% през 2018 г.), да заемат работните места на българите (25,7% през 2017 г. и 13% през 2018 г.). Въпреки убеждението, че бежанците нямат интерес да се интегрират в българското общество, близо половината от възрастното население смята, че интеграцията може да се осъществи успешно. Има лек спад по този показател от 45,4% през 2017 г. на 41,6% през 2018 г. 34,4% са на мнение, че бежанците могат да се интегрират в българското общество единствено с помощта на местните хора. Само 7% заявяват, че бежанците могат да се интегрират сами без никаква помощ. Но възможността от интеграция изисква: 45% от всички респонденти настояват, че бежанците трябва да бъдат християни, а за 32% те трябва да имат бяла кожа. **Изобщо разликата в културните и религиозни традиции поражда най-силните страхове, както и подозрението, че бежанците могат да извършат терористични нападения в страната.** (www.unhcr-centraleurope.org)

Пандемията обаче променя и отношението на българите към бежанците. Изследването “Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране и съпричастност” показва, че динамиката е променена. Погледнато хронологично може да

се очертае следното движение в отношението към тях. В началото на пристигането на бежанците в България повечето от гражданите са настроени отрицателно към тяхното присъствие, но постепенно след добиването на определен опит като резултат от общуването с тях се увеличава положителното отношение, През последната година (2020) обаче най-вероятно поради пандемията с коронавируса увеличаването на страховете в обществото води и до увеличаване на по-негативните настроения към бежанците. Логиката тук очевидно е “не достигат лекарства и лекарски грижи за нас, а какво ще стане, ако болниците започнат да се грижат и за придошлите!”

На въпроса “Подкрепяте ли интеграцията на бежанците в България” като цяло надделяват отрицателните отговори. Но разликите между положителните и отрицателните отговори не са големи и това показва, че българското общество по отношение на интеграцията на бежанците сякаш се е разделило на две приблизително равни половини.

Подкрепяте ли интеграцията на бежанците в България?

Да	35,5
Не	47,1

Наложената от пандемията увеличена социална дистанция води и до намаляване на социалния опит с бежанците, намалява знанието за тяхната култура и бит. И това е също една от причините за отрицателните отговори. На въпроса “На Вас лично какво не Ви допада от културата на бежанците?”⁴³, 4 % отговарят, че не са запознати с тази култура.

Изследването “Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране и съпричастност”, проведено през 2020 г., констатира тенденцията на увеличаващ се негативизъм към бежанците. Фактически се констатира, една в голяма степен стандартна ситуация, при която в екстремални периоди трибалистичните нагласи и настроения се актуализират и засилват. Увеличават се социалните дистанции към Другите, в случая – към бежанците, увеличават се отрицателните настроения и “заспали” агресивни потенциали.

Самият факт, че общественото съзнание формира подобен конструкт, показва наличието на дълбоки кризисни явления в обществото, свързани с проявите на трибализъм. Степените и формите му се движат от близки до толерантността до агресивно войнствени. Ако се схематизира отношението към бежанците (Чуждия) по скалата унищожение, пълно изключване, сегрегация, асимилация, плурализъм, то трибализмът изчезва напълно едва в последния модел. Констатирането на трибализъм в българското общество има важно диагностично значение, защото създава възможност за изграждането на превантивна система от мерки и общата тенденция в глобалното развитие е свързана с увеличаващо се въоръжаване на отделни държави, военни конфликти, климатични промени, които водят до ресурсни дефицити и др. Това са фактите, които предполагат засилени бежански вълни, преместването на големи групи хора от райони, в които няма възможност за нормално живеене, към територии, осигуряващи необходимите условия. Не случайно към ООН непосредствено след Втората световна война от 1950 г. е създаден Върховен комисариат за бежанците.

В доклада “България, ЕС и бежанската криза” на Института за европейски политики са посочени препоръките към приемащата страна:

- Практиката на отблъскване на търсещи закрила лица на границата, било то от страна на граничната полиция или от неформални групи лица, е незаконна и следва да бъде преустановена.
- Да се прекрати практиката на автоматично издаване на заповеди за принудително връщане и имиграционно задържане на търсещите убежище след влизането им на българска територия, тъй като тя влияе отрицателно върху последващата адаптация и интеграцията на такива лица.
- Достъпът до процедурата по разглеждане на подадената молба за международна закрила да бъде предоставян в предвидените в закона кратки срокове. В противен случай, усещането за правен произвол и безсилие тласка търсещите закрила обратно в ръцете на каналджиите.
- По време на процедурата по разглеждане на молбата за международна закрила търсещите закрила лица трябва да бъдат защитени от изпадане в бедност и нищета,

несъвместими с човешкото им достойнство. Трябва да им бъде осигурен подслон и храна, както и друга финансова или социална помощ.

- Законите разпоредби за включване в трудовия пазар и образователната система на търсещите закрила лица (в срок след/до три месеца) е нужно да бъдат съпроводени от активни мерки за подкрепа на чужденците в адаптационния процес. • Задържането на търсещи закрила лица по време на процедурата по разглеждане на молбата им да се прилага само като изключителна и крайна мярка.
- Да бъде изработена и въведена в сила във възможно най-кратък срок нова наредба, регламентираща интеграцията на бежанците и осигуряваща прилагането на европейските стандарти и националните стратегии, приети през 2014-15 г.
- Да се приемат спешни мерки за включването на общините в процеса на интеграция чрез отделянето на целево държавно финансиране за увеличаване на административния им капацитет за работа с бежанци и за интеграционни дейности. Да се проведе широка информационна кампания сред местното население с помощта на заинтересованите институции и неправителствени организации.
- Да се определи държавен орган, който да поеме отговорност за провеждането на тези политиката по интеграция на национално и местно ниво. Да бъдат изработени правила за координация между отговорните институции и финансирането на интеграционните дейности на местно ниво.
- Да се преосмислят приоритетите, за които се кандидатства за финансиране от ЕС и да се въведе ефективен механизъм за прозрачното им използване, особено с оглед предстоящото включване на общините в процеса на интеграция. (http://eupolicy.eu/wp-content/uploads/2017/04/doklad_bejanci_final.pdf)

Проявите на трибализъм, особено когато съдържат негативно отношение към различните, са извън правовата държава, която е единственият механизъм за доминиране на демокрацията, солидарността, защитата на правата на всеки отделен човек.

Създаването на правова държава не е еднократен акт, а процес на преодоляване не само на традиционни общностни практики, но и усъвършенстване на формалната правова страна. Върховенството на закона е една от основните ценности на ЕС, които са

в основата на всички останали основни ценности. Спазването му е от съществено значение за функционирането на Съюза.

БЕЛЕЖКИ

[1] В статията са използвани резултати от емпирично социологическо изследване по проект “Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране и съпричастност”, финансиран от Фонд Научни изследвания към МОН, договор № ДН 15/3 от 17 декември 2017.

ЛИТЕРАТУРА

Попова, С. (2009). *Социално време и медиен разказ*. С., ЛИК.

<http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf>

http://eupolicy.eu/wp-content/uploads/2017/04/doklad_bejanci_final.pdf.

<http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId= 2479109>

www.unhcr-centraleurope.org

http://eupolicy.eu/wp-content/uploads/2017/04/doklad_bejanci_final.pdf

https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism/2020-rule-law-report_bg#documents